

ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ
ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

22 – ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2020

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ-ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ-ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ:
ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ (ΑΣΚΙ)
Πλατεία Ελευθερίας 1 - 105 53 Αθήνα
τηλ.-fax: 210 32 23 062
e-mail: aski@otenet.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Από το <i>Αρχειοτάξιο</i>	3
	ΑΦΙΕΡΩΜΑ: ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ. ΜΕΤΕΜΦΥΛΙΑΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ	
<i>Πηνελόπη Πετσίνη - Μαρία Χάλκου - Στρ. Μπουρνάζος</i>	Οι μικρομηχανισμοί της εξουσίας: λογοκρισία, με- τεμφυλιακό κράτος και Μεταπολίτευση	6
<i>Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος</i>	Η λογοκρισία του γυμνού στην τέχνη: η παρέμβαση του Ναυτικού, της Αστυνομίας και του εισαγγελέα στην έκθεση του «Αρμού» το 1952	9
<i>Μαρία Χάλκου</i>	Διευρύνοντας τα όρια του «επιτρεπτού»: η λογο- κρισία στις ταινίες <i>Οι Εληές</i> (1964) και <i>Ο θάνατος του Αλέξανδρου</i> (1966) του Δημήτρη Κολλάτου . . .	29
<i>Αθηνά Σκουλαρίκη</i>	Το ταμπού της σλαβοφωνίας στην ελληνική Μακε- δονία: απόκρυψη, λογοκρισία, αυτολογοκρισία από το τέλος του Εμφυλίου ως τη Μεταπολίτευση	49
<i>Χαράλαμπος Κουρουνδής</i>	Η ελευθερία του Τύπου ως συνταγματικό διακύβευ- μα: από τη μετεμφυλιακή λογοκρισία στη μεταπολι- τευτική επιφυλακτική κατοχύρωση	57
<i>Μάνος Αυγερίδης - Ελένη Κούκη - Μάγδα Φυτιλή</i>	Αναμοχλεύοντας τα πάθη: τα όρια του πολιτικού λόγου για την Εθνική Αντίσταση	67
<i>Πηνελόπη Πετσίνη</i>	Από τον «κατευνασμό των πολιτικών παθών» στη «δεξιά κουλτούρα»: μάχες της μνήμης και πολιτική λογοκρισία στη Μεταπολίτευση	93
<i>Πηνελόπη Πετσίνη</i>	<i>Αντίσταση 40-50</i> : η λογοκριμένη ταινία της Μαρίας Καραβέλα (1977 [1979])	115
<i>Σπύρος Κακουριώτης</i>	«Της δημοσιότητας των απόψεών σας προηγείται η παραίτησις»: η κρίση στο ΚΘΒΕ το 1977	139
<i>Ελένη Κούκη</i>	Το Μνημείο του Θεσσαλού Αγρότη: πολιτικές αντι- παραθέσεις, λογοκρισία και αυτολογοκρισία στον θεσσαλικό κάμπο, 1981-1997	152
<i>Δημήτρης Παπανικολάου - Γιώργος Σαμπατακάκης</i>	Η λογοκρισία ως πολιτισμική ιστορία: το HIV/AIDS στην Ελλάδα (1982-2000)	163

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

Μάνος Αυγερίδης
Βαγγέλης Καραμανωλάκης
Κατερίνα Λαμπρινού
Άννα Ματθαίου
Πόπη Πολέμη
Αγγελική Χριστοδούλου

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Άννα Μαλικιώση

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ

Ξανθίππη Μίχα Μπανιά

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

«Μητρόπολις Α.Ε.»
Κωλέττη 40-42

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ

Ηλ. Μπούντας & Π. Βασιλειάδης Ο.Ε.
Μεσολογίου 16

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ 15 €

ΣΥΝΔΡΟΜΗ 2 ΤΕΥΧΩΝ

Εσωτερικού 30 €
Εξωτερικού 40 €

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ

Σόλωνος 84 - 10680 Αθήνα
τηλ.: 210 36 08 180, 210 36 02 646
fax: 210 36 12 092
e-mail: info@themelio-ekdoseis.gr
http://www.themelio-ekdoseis.gr

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Λεωνίδας Καλλιβρετάκης Lucky Bag και υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ: ιστορίες αγοραίου έρωτα και σκευωρίας 185

ΔΙΑΣΤΑΥΡΩΣΕΙΣ

Κωνσταντίνα Σταματογιαννάκη Τάσος Μελετόπουλος: φωτογράφος του Θεάτρου. . 197

ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Δήμητρα Λαμπροπούλου Ο 20ός αιώνας: μια ελληνική ιστορία, μια διεθνής ιστορία 208

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ

Σάββας Γ. Ρομπόλης Μνήμη Γιώργου Κουκουλέ 213
Συμβάλλοντας στην ανάπτυξη του εργατικού και κοινωνικού δικαίου με την αντικειμενική και τεκμηριωμένη ανάλυση των κοινωνικών και ιστορικών συνθηκών ανάπτυξης των εργασιακών-κοινωνικών δικαιωμάτων. 214

ΧΡΟΝΙΚΟ

Το ημερολόγιο των ΑΣΚΙ 217

Στο εξώφυλλο το έργο του Γιάννη Ψυχοπαίδη *Νόστος*, 2007, λεπτομέρεια.
Στο οπισθόφυλλο λεπτομέρεια από το έργο του Γιάννη Ψυχοπαίδη *Μάθημα ιστορίας - Σταυρόλεξο no 2*, 2002.

Κύριε Πρόεδρε, φρονώ ότι η αναγνώριση ενός τέτοιου θέματος, ως η συζητούμενη πρόταση των κυρίων συναδέλφων, θα είναι εθνικώς επιζήμια, διότι θα επέλθη αναμόχλευση των παθών και δι' αυτό προτείνω την απόρριψή της. Άλλωστε το θέμα, κύριε Πρόεδρε, έχει λήξει διά του Ψηφίσματος Ζ' της 4ης Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων την 27ην Ιουλίου το 1946, οπότε ανεγνωρίσθη η εθνική αντίσταση ως πολεμική πράξις και συνέχεια του πολέμου του 1940-41¹.

Με τα λόγια αυτά, ο εισηγητής της Ν.Δ., Γ. Παπακωνσταντίνου, πρότεινε την απόρριψη του σχεδίου νόμου για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης που κατέθεσαν το ΠΑΣΟΚ, το ΚΚΕ και το ΚΚΕ Εσωτερικού με στήριξη και της ΕΔΗΚ². Ο νόμος, αν ψηφιζόταν, θα ήταν ο τρίτος κατά σειρά –είχαν προηγηθεί ο ΑΝ 971/1949 και το ΝΔ 179/1969 της χούντας– και ο πρώτος σε συνθήκες κοινοβουλευτικής ομαλότητας: ο πρώτος, επίσης, που θα περιλάμβανε το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στις διατάξεις του ως αντιστασιακή οργάνωση. Παρά το γεγονός ότι το μεταπολιτευτικό κλίμα επέτρεπε πλέον την κατάθεση μιας διακομματικής πρότασης σε αυτήν την κατεύθυνση, η κυβερνητική πλειοψηφία την απέρριψε με κεντρικό επιχείρημα την πιθανή «αναμόχλευση παθών» του παρελθόντος που θα προκαλούσε στην ελληνική κοινωνία. «Ως προείπον», επέμενε ο Γ. Παπακωνσταντίνου, «εάν τυχόν ήθελε γίνει δεκτή η πρόταση των κυρίων συναδέλφων θα έχωμεν έξαψιν των παθών και των ιδεολογικών πεποιθήσεων του Ελληνικού λαού και θα δημιουργηθή ένα κοινωνικόν πρόβλημα»³.

Ο όρος προερχόταν από τη μεταβαρκιζιανή περίοδο και τον νόμο «περί κατευνασμού των πολιτικών παθών» (1946). Έκτοτε, χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον ως εργαλείο ελέγχου της δημόσιας δραστηριότητας των πολιτών και της πολιτικής έκφρασης μέχρι την κατάργησή του το 1982. Παράλληλα, η «α-

1. «Συνεδρίασις ΑΑ', 25 Αυγούστου 1977», *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Θέρος 1977, τ. 1, σ. 1179.

2. Το σχέδιο νόμου κατατέθηκε τον Ιούνιο του 1976, ωστόσο, συζητήθηκε στη Βουλή στις 25 Αυγούστου 1977.

3. «Συνεδρίασις ΑΑ'», *ό.π.*

Αναμοχλεύοντας τα πάθη

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

ναμόχλευση των παθών» αποτέλεσε ένα ισχυρό ρητορικό όπλο στην πολιτική αντιπαράθεση εντός και εκτός του κοινοβουλίου, τόσο στη διάρκεια της μετεμφυλιακής περιόδου όσο και στα χρόνια της Μεταπολίτευσης. Το παρόν άρθρο, χωρίς να παραβλέπει τις ποινικές διαστάσεις του ζητήματος, εστιάζει κυρίως στον τρόπο και στον βαθμό κατά τον οποίο η «αναμόχλευση των παθών» οριοθέτησε τον πολιτικό λόγο για το παρελθόν στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα: αφενός ως λογοκριτικό εργαλείο της εκάστοτε κυβερνητικής εξουσίας και, αφετέρου, ως «γραμμή άμυνας» απέναντι σε επίμαχα ή τραυματικά γεγονότα του παρελθόντος.

Εκκινώντας από μια σειρά παραδείγματα της χρήσης του όρου στην κοινοβουλευτική συζήτηση και στην αρθρογραφία της κάθε εποχής, επιχειρούμε να εξετάσουμε την επιβίωσή του επί δεκαετίες, παρά τη διακηρυγμένη «προσωρινότητά» του στις «έκτακτες συνθήκες» της δεκαετίας του 1940. Συγχρόνως, η συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης μας επιτρέπει να ξανασκεφτούμε τις συνέπειες των «έκτακτων» αυτών συνθηκών στην πολιτική και, ευρύτερα, δημόσια ζωή στην Ελλάδα σε ένα χρονικό διάστημα πολύ ευρύτερο αυτού των πρώτων μετεμφυλιακών χρόνων. Άλλωστε, η δεκαετία του 1940 δεν αποτέλεσε ποτέ ένα «ιστορικό παρελθόν» με την έννοια της αποστασιοποίησης και της σχετικής συναίνεσης γύρω από αυτό. Αντίθετα, σε μεγάλο βαθμό, καθόρισε τις πολιτικές επιλογές και διαμάχες του παρόντος και καθορίστηκε από αυτές.

Η παραπάνω διαπίστωση μοιάζει μάλλον προφανής για τη μετεμφυλιακή δημοκρατία. Εντούτοις, για την περίοδο της δικτατορίας των Συνταγματαρχών τα διαθέσιμα στοιχεία είναι πολύ ελλιπτικά. Γνωρίζουμε βέβαια ότι με τον ν. 346/1969 η αναμόχλευση των παθών αναδείχθηκε σε έναν από τους λόγους για τους οποίους το καθεστώς

Αντικομμουνιστική αφίσα, 1956

μπορούσε να περιστείλει την (υποτίθεται) κατοχυρωμένη, βάσει του συντάγματος του 1968, ελευθεροτυπία. Δεν έχουμε όμως στοιχεία για το πώς η διάταξη χρησιμοποιή-

θηκε συγκεκριμένα, και πολύ περισσότερο αν χρησιμοποιήθηκε ειδικά για να περιστείλει τις αναφορές στη Αντίσταση. Ωστόσο, τα πιο ενδιαφέροντα ευρήματα αφορούν τη Μεταπολίτευση, μια περίοδο για την οποία συχνά η σύγχρονη συζήτηση εστιάζει στην επίτευξη της «εθνικής συμφιλίωσης» ή στην επικράτηση μίας εκδοχής της ιστορίας, παραβλέποντας τις συγκρουσιακές όψεις αυτής της διαδικασίας. Η συζήτηση περί «αναμόχλευσης των παθών» φέρνει στην επιφάνεια τόσο τις συμφιλιοτικές όσο και τις συγκρουσιακές όψεις της πολιτικής συζήτησης, ενώ μας βοηθάει να ανιχνεύσουμε στρατηγικές αποκλεισμού, αποσιώπησης, αλλά και συμπερίληψης. Με την πρόθεση αυτή, στις σελίδες που ακολουθούν, εξετάζουμε τον ίδιο τον όρο, τη χρήση και τη λειτουργία του για τις αντιμαχόμενες πολιτικές παρατάξεις σε ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Αναζητάμε τις πυκνώσεις της χρήσης αλλά και τις αμφισβητήσεις του, επιστρέφοντας, τελικά, στη συζήτηση περί μνήμης και λήθης της δεκαετίας του 1940, με επίκεντρο την έννοια της Εθνικής Αντίστασης.

Ανάμεσα στην ειρήνη και στον πόλεμο: ο AN 942/1946 και το νομικό οπλοστάσιο του Εμφυλίου

Τον Φεβρουάριο του 1946 δημοσιεύτηκε ο AN 942 «Περί λήψεως μέτρων προς κατευνασμόν των πολιτικών παθών». Στην ουσία, επρόκειτο για μια αυστηρή περιστολή της πολιτικής επικοινωνίας. Οποιοσδήποτε έγραφε συνθήματα σε τοίχους, έστω και μία λέξη ή κάποιο σύμβολο δηλωτικό πολιτικών ιδεών, τοιχοκολλούσε έντυπα «αντίστοιχου περιεχομένου» ή κοινοποιούσε «διά ζώσης φω-

4. Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1995, σ. 496-498.

νής ή τηλεβόων» συνθήματα, διαγγέλματα, απειλές, αγγελίες και ανακοινώσεις που μπορούσαν να προκαλέσουν ανησυχία στους πολίτες ή να μειώσουν το αίσθημα ασφάλειας και τάξης, τιμωρούνταν με φυλάκιση από έναν έως τρεις μήνες ή και μέχρι έξι μήνες, αν είχε υποπέσει παραπάνω από μία φορά στα παραπάνω αδικήματα. Το νομοθέτημα απαγόρευε ακόμη και την εμφάνιση πολιτών σε δημόσιο χώρο με στολές ή οποιοδήποτε διακριτικό που δήλωνε ορισμένη πολιτική οργάνωση ή ιδεολογία. Ο Ν. Αλιβιζάτος τον κατατάσσει στα νομοθετήματα που εκδόθηκαν μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας και πριν το Γ΄ Ψήφισμα «για να διευκολύνουν την αποκατάσταση της τάξης [και να] περιορίσουν την απήχηση της Αριστεράς, η επιρροή της οποίας παρά την ήττα της στη μάχη της Αθήνας δεν είχε ακόμη μειωθεί»⁴.

Πέρα από τις νομικές συνέπειες, εξίσου μεγάλο ενδιαφέρον έχουν οι ρητορικές διατυπώσεις του νομοθετήματος που συμπυκνώνουν μια ορισμένη στάση απέναντι στο πολιτικό πρόβλημα της περιόδου. Η κεντρική πολιτική σύγκρουση της μεταβαρκιζιανής Ελλάδας περιγραφόταν με την αόριστη διατύπωση «πολιτικά πάθη». Κατά τον AN 942, το πολιτικό σώμα νοσούσε – τα πάθη είχαν επιβληθεί στον Λόγο. Προκειμένου να ανακάμψει, όφειλε να παραμείνει σε ηρεμία μακριά από πολιτικές ανησυχίες και, κυρίως, έπρεπε να διατηρήσει την εμπιστοσύνη του προς το κράτος. Υποστηρίζουμε ότι άσχετα από τη νομική εφαρμογή του, ο AN 942 αποτέλεσε ένα ρητορικό ενέργημα με ευρύτερες συνέπειες, καθώς επικύρωσε με το νομικό του κύρος ένα σύμπαν εννοιών που ναι μεν προϋπήρχαν, τουλάχιστον από την εποχή του Μεσοπολέμου, αλλά στο πλαίσιο του αρχόμενου Εμφυλίου ανασηματοδοτήθηκαν, καθορίζοντας για δεκαετίες τα όρια της πολιτικής επικοινωνίας. Αν το ζητούμενο ήταν ο «κατευνασμός των παθών»,

το αποφευκτέο ήταν η «αναμόχλευσις» τους, καθώς η «ειρήνευσις» και η «συμφιλίωσις» βασίζονται ακριβώς στην αποσιώπηση πτυχών της πολιτικής εμπειρίας.

Υπάρχουν, ωστόσο, πολλά σκοτεινά σημεία που μένουν να διευκρινιστούν προκειμένου να κατανοήσουμε πλήρως την έκδοση του AN 942 και τις συνέπειές του. Το πρώτο ερώτημα είναι ποιος ήταν ο άμεσος σκοπός του νόμου την εποχή της δημοσίευσής του. Ο AN 942 κυρώθηκε στις 13 Φεβρουαρίου του 1946 και δημοσιεύτηκε ταχύτατα δύο μέρες αργότερα, στις 15 Φεβρουαρίου, 26 μέρες μετά την προκήρυξη των εκλογών και 48 μέρες πριν τη διεξαγωγή τους. Εάν επρόκειτο να εφαρμοστεί πλήρως και προς πάσα κατεύθυνση, θα σήμαινε την απόλυτη απαγόρευση της προεκλογικής πολιτικής δραστηριότητας, και συνεπώς θα υπέσκαπτε την εγκυρότητα των ίδιων των εκλογών που προβάλλονταν ως το κατεξοχήν βήμα για την «αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος»⁵.

Προς την κατεύθυνση της εμπέδωσης ενός πολιτικού πλαισίου που εγγυόταν τις πολιτικές ελευθερίες και άρα τις ελεύθερες εκλογές είχε εργαστεί ήδη η κυβέρνηση Σοφούλη με τη δημοσίευση του AN 753/1945 «περί αποσυμφορήσεως των Φυλακών», με τον οποίο αφέθηκαν ελεύθεροι όσοι κρατούνταν για πολιτικούς λόγους. Προφανώς, η αποσυμφόρηση είχε μάλλον ονομαστική αξία

ως προς την αποκατάσταση κλίματος πραγματικής πολιτικής ελευθερίας σε μια περίοδο που επικρατούσε η «λευκή τρομοκρατία»⁶. Το ερώτημα, όμως, είναι γιατί, εφόσον τυπικά τουλάχιστον το νομοθετικό έργο της κυβέρνησης εστιαζόταν στη δημιουργία προϋποθέσεων για τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών, έπρεπε να δημοσιεύσει έναν νόμο που εκ προοιμίου ποινικοποιούσε την πολιτική επικοινωνία σε όλες τις εκφάνσεις της. Ενδεχομένως, ο νόμος υπήρξε μια στρατηγική κίνηση της κυβέρνησης μετά τα πρώτα σημάδια ότι το ΚΚΕ θα απείχε από τις εκλογές, μια προσπάθεια δηλαδή να περιορίσει τις εκδηλώσεις υπέρ της αποχής, και συνεπώς τη συναφή επιχειρηματολογία που αναδείκνυε την έλλειψη δημοκρατικών εγγυήσεων για την εκλογική αναμέτρηση⁷. Ένα δεύτερο ερώτημα που προκύπτει είναι αν το νομοθέτημα δημιουργήθηκε με την πρόθεση να καταστείλει αποκλειστικά την πολιτική δραστηριότητα της Αριστεράς ή είχε σχεδιαστεί για να περιορίσει αντίστοιχα την άκρα Δεξιά, δηλαδή τις ένοπλες ομάδες της Χ και άλλους βασιλόφρονες που εκείνη την περίοδο είχαν επιβληθεί στην ύπαιθρο. Εξάλλου, η κυβέρνηση Σοφούλη του 1945-1946 είχε ήδη αξιοποιήσει κάποια νομοθετήματα που στράφηκαν εναντίον ακροδεξιών ομάδων, όπως για παράδειγμα τον AN 453/1945 «Περί λήψεως μέτρων προς εμπέδωσιν της Δημοσίας Ασφαλείας και τάξεως», βάσει του οποίου επικλήρυσε ως

5. Η διατύπωση περιέχεται στο διάταγμα με το οποίο κηρύχθηκαν οι εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946, βλ. *ΦΕΚ* 12/Α'/19.1.1946.

6. Για την εφαρμογή του AN 753/1945 και τις διώξεις όσων αποφυλακίστηκαν, βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τ. 1, Αθήνα 2001, σ. 106-107.

7. Στις 7 Φεβρουαρίου 1946 η Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ έθεσε μια σειρά από όρους (εκκαθάριση των εκλογικών καταλόγων, εκκαθάριση του στρατού από όλους τους άντρες που είχαν υπηρετήσει

στα Τάγματα Ασφαλείας κλπ.) διαφορετικά δεν θα συμμετείχε στις εκλογές. Τη θέση αυτή στήριξε απόλυτα η δεύτερη ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ που συνεδρίασε από τις 12 μέχρι τις 15 Φεβρουαρίου 1946· βλ. «Η κατάσταση στην Ελλάδα», εφ. *Ριζοσπάστης*, 17 Φεβρουαρίου 1946, σ. 1· βλ. επίσης, Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα 2013, σ. 68.

ληστές μεταξύ άλλων τους διαβόητους Γρηγόρη Σούρλα και Βαγγέλη Μαγγανά, τους αρχηγούς δύο από τις μεγαλύτερες παρακρατικές συμμορίες που δημιουργήθηκαν μετά τη συνθήκη της Βάρκιζας⁸. Η επικήρυξή τους συνέβη στις 10 Φεβρουαρίου 1946, πέντε μέρες πριν τη δημοσίευση του AN 942.

Συνεπώς, το πιο ουσιαστικό ερώτημα είναι πώς ακριβώς εφαρμόστηκε ο νόμος κατά την προεκλογική περίοδο και μέχρι την 31η Μαρτίου 1946. Στο πλαίσιο της συγγραφής του άρθρου εξετάστηκαν οι εφημερίδες *Εμπρός*, *Η Καθημερινή*, *Το Βήμα*, *Τα Νέα*, *Ελευθερία* και *Ριζοσπάστης*. Σε καμία από αυτές δεν εντοπίστηκε η παραμικρή είδηση για κάποια σύλληψη ή κάποιο σχετικό σχόλιο. Από αυτή τη διακομματική σιωπή, η πιο εντυπωσιακή περίπτωση είναι ασφαλώς εκείνη του *Ριζοσπάστη*, ο οποίος την ίδια περίοδο καταγράφει συστηματικά οποιαδήποτε κυβερνητική υπερβασία εναντίον της Αριστεράς. Η σιωπή των παραπάνω εφημερίδων, βέβαια, δεν συνεπάγεται ότι ο νόμος δεν εφαρμόστηκε. Αποτελεί, όμως, ισχυρή ένδειξη ότι την εποχή της δημοσίευσής του δεν δημιουργήσε έναν τόπο δημόσιου λόγου. Αντίστοιχα, η αναζήτηση στις παραπάνω εφημερίδες για όλη την περίοδο του Εμφυλίου (για τον *Ριζοσπάστη* μέχρι τις 18 Οκτωβρίου

1947, οπότε υποχρεώθηκε σε παύση της νόμιμης έκδοσής του) απέφερε μηδενικά αποτελέσματα. Η δεύτερη σιωπή, ωστόσο, είναι πιο εύκολα εξηγήσιμη. Οι πρόνοιες του AN 942 πολύ γρήγορα ξεπεράστηκαν από τις καταστάσεις, καθώς ακολούθησε μια σειρά από πολύ πιο σκληρά νομοθετήματα, όπως το Γ΄ Ψήφισμα, που επέτρεπαν την πλήρη φυσική εξόντωση του πολιτικού αντιπάλου⁹. Εξάλλου, καθώς η σύγκρουση μετατρεπόταν σε εμφύλιο πόλεμο, η ίδια η συλλογιστική για τον κατευνασμό των πολιτικών παθών αναπροσαρμόστηκε και το αιτούμενο έγινε ο κατευνασμός, σκέτος, χωρίς τη συνοδεία της γενικής υποκειμενικής «των πολιτικών παθών», ένας ευφημισμός που δήλωνε πλέον την αμνηστία που θα μπορούσε να δώσει τέλος στην ένοπλη σύγκρουση¹⁰. Οι πρώτες ενδείξεις, λοιπόν, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο AN 942 κατέπεσε πολύ γρήγορα σε αχρησία. Ωστόσο, δεν καταργήθηκε· παρέμεινε, αν και ανενεργός, καθορίζοντας τα στενά όρια ανοχής του μετεμφυλιακού κράτους απέναντι σε όσους προσπαθούσαν (ή οι κρατούντες θεωρούσαν ότι επιχειρούσαν) να αναμοχλεύσουν τα πάθη.

8. «Περί επικηρύξεως εις ληστήν του Μαγγανά Ευάγγελου του Βασιλείου κατοίκου Κρεμμυδιών Πυλίας» και «Περί επικηρύξεως εις ληστήν του Γρηγορίου Σούρλα του Κωνσταντίνου κατοίκου Κάτω Σιατερλή Φαρσάλων», *ΦΕΚ* 26/Β/10.2.1946.

9. Βλ. Στρατής Μπουρνάζος, «Το κράτος των εθνοφορόνων: Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Η ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Δ2, Αθήνα 2009, σ. 9-49.

10. Μέτρα «κατευνασμού» επιχείρησε να πάρει και η επτακέφαλη κυβέρνηση του Δημητρίου Μάξιμου, ωστόσο η πιο γνωστή περι-

πτωση είναι το ΚΘ΄ Ψήφισμα «περί αμνηστίας παραδιδόμενων στασιαστών κτλ.» της 13ης Σεπτεμβρίου 1947 (*ΦΕΚ* 197/Α/14.9.1947), το οποίο στη δημοσιογραφική και πολιτική γλώσσα της εποχής αναφερόταν συνοπτικά ως η πολιτική του κατευνασμού. Για μια συνολική διαπραγμάτευση βλ. Manolis Sarlamis, «From Appeasement to Violence: The Case of the Sofoulis Government, 1947-49», στο Antonios Ampoutis, Marios Dimitriadis, Sakis Dimitriadis, Theodora Konstantellou, Maria Mamali και Vangelis Sarafis (επιμ.), *Violence and Politics: Ideologies, Identities, Representations*, Νιούκαστλ 2018, σ. 144-158.

Συγκέντρωση στον Χορτιάτη (π. 1963-1964)

Τα «πάθη» στο πολιτικό λεξιλόγιο της μετεμφυλιακής Ελλάδας

Αν κάτι χαρακτηρίζει το πολιτικό σκηνικό των πρώτων μετεμφυλιακών χρόνων είναι μια εξαιρετικά εμφανής και συγχρόνως διαμορφωτική ρευστότητα. Η πολιτική ρευστότητα ενός κράτους που βγήκε από έναν καταστροφικό πόλεμο για να εισέλθει σε έναν άλλον πριν προλάβει να

ανασυγκροτηθεί, αποτέλεσε μια συνθήκη που συνέβαλε στη διαμόρφωση του μετεμφυλιακού κράτους και η οποία συχνά καλύπτεται από τη μετέπειτα κυριαρχία της Δεξιάς μέσω των μονοκομματικών κυβερνήσεων του Ελληνικού Συναγερμού και της ΕΡΕ. Περιλάμβανε διαρκείς πολιτικές ανακατατάξεις, εκλογικές αναμετρήσεις και ασταθείς κυβερνήσεις, καθώς ακόμα και την αποτροπή του ανοιχτού ενδεχομένου μιας δικτατορικής εκτροπής – σημειώ-

νουμε την ισχυροποίηση του Στρατού στη διάρκεια του Εμφυλίου. Στις διεργασίες αυτές, πέρα από τη διαπάλη εντός του εθνικόφρονος στρατοπέδου, σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζαν οι επιλογές των ΗΠΑ, οι οποίες καθόρισαν τις στρατιωτικές, πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις, οριστικοποιώντας την ένταξη της Ελλάδας στο δυτικό ψυχροπολεμικό στρατόπεδο.

Οι επισημάνσεις αυτές δεν στοχεύουν αποκλειστικά στην περιγραφή του κλίματος της εποχής. Σε μεγάλο βαθμό μας βοηθούν να συνοψίσουμε τους βασικούς παράγοντες που διαμόρφωσαν τον πολιτικό λόγο των μετεμφυλιακών χρόνων, έναν λόγο που επηρεάστηκε αμφίδρομα τόσο από το παρελθόν όσο και από το παρόν. Ποιο παρελθόν; Πρώτον, τα πρόσφατα και πολύ ζωντανά γεγονότα της δεκαετίας του 1940: τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο, την Κατοχή και την Αντίσταση, τα Δεκεμβριανά, τον Εμφύλιο. Δεύτερον, τον όχι και τόσο μακρινό Μεσοπόλεμο, ο οποίος καθορίστηκε από τα «πάθη» του δικού του παρελθόντος, τον Εθνικό Διχασμό, και κατέληξε σε μια δικτατορία. Ποιο παρόν; Από τη μία μεριά, την πραγματικότητα του Ψυχρού Πολέμου και της αυξανόμενης έντασης μεταξύ των δύο παγκόσμιων στρατοπέδων του. Ο ελληνικός Εμφύλιος υπήρξε μία από τις πρώτες θερμές εκδηλώσεις αυτής της νέας πραγματικότητας, μαζί με διεθνή γεγονότα όπως η ίδρυση του ΝΑΤΟ, η πρώτη επιτυχημένη δοκιμή ατομική βόμβας από τη Σοβιετική Ένωση, η ίδρυση της κομμουνιστικής Κίνας και, στη συνέχεια, ο Πόλεμος της Κορέας, κατά τον οποίο η Ελλάδα ανανέωσε τα «δυτικά» διαπιστευτήριά της συμμετέχοντας στρατιωτικά με μια μικρή αποστολή. Από την άλλη μεριά, τέλος, το εσωτερικό μέτωπο της κοινωνικής και οικονομικής ανασυγκρότησης μιας καθημαγμένης χώρας με διαλυμένες υποδομές. Ένα μέτωπο «ειρήνης», μεν, αλλά

—σύμφωνα με την εκδοχή του εθνικόφρονος εκσυγχρονισμού, που τελικά επικράτησε— της επιβεβλημένης ειρήνης του νικητή, η οποία στην ουσία της δεν εμπεριείχε την έννοια της συμφιλίωσης. Αντίθετα, συνδυαζόταν με τη διατήρηση μιας σειράς διακρίσεων και «έκτακτων» μέτρων καταστολής και ελέγχου του πληθυσμού, καθώς και με τη διαιώνιση ενός αισθήματος απειλής, στοιχεία που διαμόρφωσαν τη μετεμφυλιακή δημοκρατία.

Στο έδαφος αυτό, ο λόγος περί «πολιτικών παθών» ή «παθών του παρελθόντος» αποτέλεσε ένα βασικό ρητορικό εργαλείο, το οποίο σταδιακά υιοθετήθηκε από όλους τους πολιτικούς χώρους. Τι συνέβη όμως με τον ίδιο τον ΑΝ 942; Ένα προεκλογικό δημοσίευμα της *Καθημερινής*, τον Σεπτέμβριο του 1951, προδίδει την αμφιθυμία των αρχών ως προς την πλήρη εφαρμογή των, ούτως ή άλλως, δύσκολα εφαρμόσιμων διατάξεών του. Στο δημοσίευμα φιλοξενείται διάψευση του Υπουργού Εσωτερικών της κυβέρνησης Σ. Βενιζέλου, Δ. Κιουσόπουλου, επί καταγγελιών που διατυπώθηκαν εναντίον του αστυνομικού διευθυντή Αθηνών. Ο τελευταίος κατηγορήθηκε ότι επέτρεψε τη ρίψη από αεροπλάνου προκηρύξεων και γελοιογραφιών που στρέφονταν κατά του Αλ. Παπάγου. Σύμφωνα με τον υπουργό, ο αστυνομικός διευθυντής δεν αναμίχθηκε στην υπόθεση. Αντιθέτως, «κατόπιν ερωτήματος του αερολιμενάρχου, συνέστησε την μη απογείωσίν του [του αεροπλάνου] μέχρις ότου επιληφθή του θέματος η αρμόδια εισαγγελική αρχή, η οποία επί τη βάση των διαταγών του υπουργείου και του νόμου του 1946 “περί κατευνασμού των πολιτικών παθών”, ερρύθμισε το ζήτημα». Με τη σειρά του, ο προϊστάμενος της εισαγγελίας Αθηνών απαγόρευσε την απογείωση του αεροπλάνου και τη ρίψη του υλικού ως εμπόνη στον νόμο, για να επανέλθει, ωστόσο, την επόμενη μέρα και με έγγραφό του να επιτρέ-

ψει τη ρίψη «των εν υποδείγματι τεσσάρων προκηρύξεων πλην των γελοιογραφιών, των καθαπτομένων του στρατάρχου». Σύμφωνα με το ίδιο έγγραφο, «δύναται να επιτραπή υπό τους ως άνω περιορισμούς του νόμου η ρίψις εντύπων με αποσπάσματα λόγων αρχηγών πολιτικών κομμάτων, προγράμματα αυτών και απολογισμών του επιτελεσθέντος παρ' εκάστου κόμματος έργου», όχι όμως «η ρίψις εντύπων με γελοιογραφίες»¹¹.

Το παραπάνω επεισόδιο, παρότι ενδεικτικό, δεν επαρκεί για να προχωρήσουμε σε ασφαλή συμπεράσματα ως προς τη χρήση του AN 942 κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο. Μελετώντας, ωστόσο, τις εκλογικές αναμετρήσεις της εποχής και το σχετικό προπαγανδιστικό υλικό που παράχθηκε στη διάρκειά τους, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο νόμος παρέμενε στη φαρέτρα των παρατάξεων και χρησιμοποιούνταν κατά περίπτωση, χωρίς να καθορίζει την πολιτική επικοινωνιακή αντιπαράθεση. Η κατά γράμμα, άλλωστε, εφαρμογή του, θα συνεπαγόταν ουσιαστικά την αναστολή της τελευταίας. Επιπλέον, η αναφορά της χρήσης του σε πεδία πέραν της πολιτικής επικοινωνίας, όπως για παράδειγμα στον κινηματογράφο¹², αποτελεί ένδειξη

της εγγραφής του στον λογοκριτικό μηχανισμό του κράτους και ευρύτερα στον αστερισμό των διωκτικών μέσων που διαμόρφωσαν το ασφυκτικό μετεμφυλιακό περιβάλλον εναντίον της Αριστεράς και των «συνοδοιπόρων» της.

Η δυσκολία εντοπισμού αναφορών όσον αφορά την εφαρμογή του AN 942 στις μεταπολεμικές και μετεμφυλιακές εφημερίδες είναι αντιστρόφως ανάλογη με τα σχετικά ευρήματα στον Τύπο της Μεταπολίτευσης¹³. Αντίστοιχα και σε αντίθεση με την απουσία αναφορών στο νόμο, η πολιτική ρητορική των δύο πρώτων μετεμφυλιακών δεκαετιών στο κοινοβούλιο και στις δημόσιες τοποθετήσεις των κομμάτων επέστρεφε διαρκώς στα «πάθη» του παρελθόντος. Οι προεκλογικές εξαγγελίες, ιδιαίτερα των κομμάτων που διεκδίκησαν την εξουσία καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου, μιλούσαν για «κατευνασμό», «ειρήνευση» και «σίγαση» των παθών ως αναγκαία προϋπόθεση για την πολιτικοκοινωνική σταθερότητα και την οικονομική ανάπτυξη. Από την πρώτη εμφάνισή του στην πολιτική σκηνή το 1951, ο Αλ. Παπάγος παρουσιαζόταν ως ηγέτης απαλλαγμένος από πολιτικά πάθη¹⁴, ενώ ο μεγάλος του αντίπαλος Ν. Πλαστήρας δήλωνε ότι «το Ελ-

11. «Δεν ανεμίχθη ο διευθυντής της Αστυνομίας Αθηνών», εφ. *Η Καθημερινή*, 7 Σεπτεμβρίου 1951, σ. 4.

12. Βλ. ενδεικτικά, Μαρία Χάλκου, «Κινηματογράφος και λογοκρισία στον Ελλάδα από τα πρώιμα χρόνια έως τη Μεταπολίτευση», στο Πηνελόπη Πετσίνη - Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Λεξικό Λογοκρισίας στην Ελλάδα*, Αθήνα 2017, σ. 82-99.

13. Στη διάρκεια των πρώτων μετεμφυλιακών δεκαετιών εντοπίζει κανείς πολλές περιπτώσεις διώξεων και απαγορεύσεων, ιδιαίτερα σε εγχειρήματα με αναφορά στην Εθνική Αντίσταση από τα τέλη της δεκαετίας του 1950. Ωστόσο, σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στη Μεταπολίτευση, στην πλειοψηφία τους οι διώξεις αυτές δεν πραγματοποιήθηκαν με βάση τον AN 942, αλλά με νομοθετήματα όπως ο AN 509

και το Γ΄ Ψήφισμα. Ένα παράδειγμα χρήσης του AN 942 είναι η δίωξη και καταδίκη 13 φοιτητών σε εκδήλωση του Συλλόγου Κρητών Σπουδαστών σε αθηναϊκή ταβέρνα, με την κατηγορία ότι τραγουδούσαν άσματα «τα οποία προεκάλλουν ανησυχία εις τους λοιπούς θαμώνες». Σύμφωνα με την εφ. *Έθνος*, οι φοιτητές, όλοι τους μέλη της ΕΔΗΝ, τραγουδούσαν το «Πότε θα κάνει ξαστεριά», ενώ στην εφ. *Ακρόπολη* παρουσιάζονται ως «Λαμπράκηδες» που τραγουδούσαν «κομμουνιστικά τραγούδια». Βλ. «Φυλακίσεις 50 ημερών εις τους 13 φοιτητάς», εφ. *Έθνος*, 1 Οκτωβρίου 1966· «Μία παρέα Λαμπράκηδων οδηγείται στην Ασφάλεια», εφ. *Ακρόπολις*, 30 Σεπτεμβρίου 1966.

14. «Η μόνη διέξοδος διά να βαδίση η χώρα εις την σταθερότητα», εφ. *Η Καθημερινή*, 2 Σεπτεμβρίου 1951, σ. 6.

ληνικόν Κράτος πρέπει να επιδείξει επιείκειαν απέναντι όλων των πολιτών [...] με αμνήστευσιν του παρελθόντος», καταφερόμενος εναντίον τόσο της Δεξιάς όσο και της Αριστεράς, τα συνθήματα της οποίας κατά τον ίδιον δεν συντελούσαν «παρά εις την έξαψιν των παθών και εις την επιβράδυνσιν αν όχι εις την ματαιώσιν της εφαρμογής των ενδεικνυομένων μέτρων»¹⁵. Η δεύτερη διακυβέρνηση του Ν. Πλαστήρα, ο οποίος είχε εκλεγεί το 1950 προτάσσοντας τη συμφιλίωση, υπήρξε κι αυτή βραχύβια, χωρίς να κατορθώσει να αφήσει ένα ισχυρό αποτύπωμα. Μάλιστα στιγματίστηκε από την εκτέλεση του Ν. Μπελογιάννη και των τριών συντρόφων του, παρότι ο ίδιος ο Πλαστήρας και το κόμμα του (ΕΠΕΚ) είχαν δώσει έμφαση στην ειρήνευση με αμνηστία και κατάργηση μιας σειράς έκτακτων μέτρων, ενώ επιχείρησαν να επαναφέρουν τις διαιρετικές τομές της Κατοχής και του προπολεμικού παρελθόντος, λειαινόντας αυτές του Εμφυλίου¹⁶.

Τη σκυτάλη της διακυβέρνησης πήρε ο Ελληνικός Συναγερμός, σχηματίζοντας την πρώτη ισχυρή μονοκομματική κυβέρνηση της μετεμφυλιακής Ελλάδας. Η πολυπόθητη, έως τότε, σταθερότητα δεν έφερε μαζί της και τη συμφιλίωση. Οι διακηρύξεις για λήθη του παρελθόντος από την κυβέρνηση του Ε.Σ. συνέβαλαν ενεργά στην εγκαθίδρυση ενός αυταρχικού κράτους δύο ταχυτήτων και στην εμπέδωση της εμφυλιοπολεμικής συνθήκης ως συστατικού στοιχείου του. Μια μακρά και έντονη συζήτηση στη Βουλή τον χειμώνα του 1954-1955, με αφορμή επε-

15. «Ο από ραδιοφώνου χθεσινός λόγος του κ. Πλαστήρα», εφ. *Η Καθημερινή*, 15 Αυγούστου 1951, σ. 6.

16. Βλ. ενδεικτικά, Κατερίνα Δέδε, *Ο σύντομος πολιτικός βίος της ΕΠΕΚ*, Αθήνα, ΕΙΕ/ΙΝΕ, 2016.

17. Για το ζήτημα των φακέλων βλ. Β. Καραμανωλάκης, *Ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων στον 20ό αι.*

ρώτηση βουλευτών της αντιπολίτευσης για την πρακτική της συγκρότησης ατομικών φακέλων πολιτών από τις αστυνομικές αρχές, είναι ενδεικτική¹⁷. Η ΕΠΕΚ και το Κόμμα Φιλελευθέρων, με διαφορετικές τονικότητες, κατηγόρησαν την κυβέρνηση για τον ασφυκτικό έλεγχο κοινωνικών φρονημάτων που είχε επιβάλει και την ενθάρρυνση σειράς αυθαιρεσιών και κατάχρησης εξουσίας από τις αρχές. Στην αντιπαράθεση, η οποία διήρκησε επί πολλές συνεδριάσεις, τα «πάθη» εμφανίζονται συνεχώς, με τους αντιπάλους να κατηγορούνται για «αναμόχλευση» και προσπάθεια «έξαψης» τους όταν επικαλούνταν γεγονότα του παρελθόντος για να επιχειρηματολογήσουν εναντίον πολιτικών επιλογών, μίας παράταξης ή ακόμα και μεμονωμένων προσώπων. Οι τοποθετήσεις των βουλευτών και των κυβερνητικών στελεχών αναφέρονταν στο παρόν, εθνικό και διεθνές – η αναφορά στις ψυχροπολεμικές εξελίξεις και τις πρακτικές άλλων κρατών ως προς το ζήτημα της «ασφάλειας» είναι εξαιρετικά συχνή¹⁸. Ωστόσο, το παρελθόν κυριαρχούσε: ο Εμφύλιος και, κυρίως, τα γεγονότα της Κατοχής, με κεντρικό αντικείμενο διαμάχης το ΕΑΜ και την αντιστασιακή ή/και αντεθνική του δράση, εν τη απουσία μάλιστα της Αριστεράς από το κοινοβούλιο. Συγχρόνως, η διαμάχη για το παρελθόν επεκτεινόταν στη μεταξική δικτατορία, αλλά ακόμα και στον μεσοπολεμικό διχασμό. Η αναφορά στα γεγονότα του Διχασμού δεν θα εξέλειπε ούτε από τα επόμενα χρόνια, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις κριτικής προς το Παλάτι, καθώς και σε περιό-

και η καταστροφή τους, Αθήνα 2019.

18. Βλ. ενδεικτικά τις συνεδριάσεις ΚΗ', ΚΘ', Α', ΛΓ', ΛΗ', ΜΓ' και ΜΔ' στα *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής. Συνεδριάσεις Α'-Ν', 15 Οκτωβρίου 1954-22 Φεβρουαρίου 1955*, τ. 1, Αθήνα 1956.

δους πόλωσης, κατά τη δεκαετία του 1960. Το 1962 σε αντίστοιχη κοινοβουλευτική αντιπαράθεση μεταξύ της ΕΡΕ και της Ένωσης Κέντρου, ο κυβερνητικός βουλευτής Κ. Παπακωνσταντίνου θα δήλωνε:

*Δεν δύναμαι να αντιληφθώ, κ. πρόεδρε, τι φαντάζονται οι συνάδελφοι της Ενώσεως Κέντρου. Πιστεύουν ότι είναι δυνατόν να εξυπηρετήσουν τους σκοπούς και την πολιτική των, η αναμόχλευσις του παρελθόντος και η υπόμνησις του διχασμού, μεταξύ δύο παρατάξεων, αι οποίαι δεν υπάρχουν ουσιαστικώς πλέον;*¹⁹

Στη διάρκεια της караμανλικής διακυβέρνησης (1956-1963) η επίκληση στα πάθη του παρελθόντος συνέχισε να αποτελεί ένα δημοφιλές μοτίβο. Ένα μεγάλο μέρος των σχετικών κατηγοριών απευθύνονταν προς την Αριστερά και ιδιαίτερα στη συστηματική προσπάθειά της για τη συγκρότηση ενός πατριωτικού αντιστασιακού αφηγήματος με κεντρική τη θέση του ΕΑΜ σε αυτό, αντιπαραθετικού προς την κυρίαρχη εκδοχή της εθνικοφροσύνης. Κάθε αμφισβήτηση της τελευταίας από την ΕΔΑ, καθώς και την Ένωση Κέντρου κατά τη δεκαετία του 1960, αντικρουόταν με τους εν λόγω όρους, ενώ τόσο η ΕΔΑ όσο και η Ένωση Κέντρου υιοθέτησαν τους ίδιους όρους για να αντιπαρατεθούν με την ΕΡΕ, αλλά και μεταξύ τους. Οι αναφορές, μάλιστα, πληθαίνουν κατά την ταραχώδη περίοδο των Ιουλιανών (1965) και των γεγονότων που οδήγησαν στο απριλιανό πραξικόπημα του 1967. Λίγους μήνες πριν, βουλευτές της ΕΔΑ κατέθεταν άλλη μια δια-

19. «Εν μέσω ηλεκτρισμένης ατμόσφαιρας και συνεχών επεισοδίων διεξάγεται η κατ' άρθρον συζήτησις επί των "μέτρων ασφαλείας"», εφ. *Μακεδονία*, 13 Ιουλίου 1962, σ. 7.

20. «Αντί της λήθης η κυβέρνηση αναμοχλεύει τα πάθη του τραγικού παρελθόντος τονίζοντας εις ερώτησιν βουλευτές της ΕΔΑ», εφ.

μαρτυρία στη Βουλή για την εμφυλιοπολεμική «γιορτή μίσους» που προγραμματιζόταν από την κυβέρνηση Στ. Στεφανόπουλου:

*Διά την Κυριακήν 4ην Σεπτεμβρίου προγραμματίζεται υπό της κυβερνήσεως ο εορτασμός της «επετείου της συντριβής του κομμουνιστοσυμμοριτισμού» και της εορτής «της ημέρας του εφέδρου πολεμιστού και της πολεμικής αρετής των Ελλήνων». Υπερθεματίζοντες εις την έξαρσιν της συμβολής του Έλληνος πολίτου εις την άμυναν της υπό ξένων επιδρομέων επιβουλομένης πατρίδος και προάσπισιν των ελευθεριών και δικαιωμάτων του ελληνικού λαού, διαμαρτυρόμεθα διά την ιερόσυλον ανάμιξιν εις την εθνικήν αυτήν υπόθεσιν των εορτών του μίσους και της αναμοχλεύσεως των πολιτικών παθών. Ο ελληνικός λαός ως διετράνωσεν επανειλημμένως (...) επιθυμεί και απαιτεί την λήθην εις το τραγικόν παρελθόν και με εθνική ενότητα να χωρήσῃ εις την πρόοδον της χώρας προς το συμφέρον του συνόλου (...)*²⁰.

Μεταπολίτευση: καρότο και μαστίγιο

Η μεταπολιτευτική περίοδος 1974-1981 χαρακτηρίζεται από μια γενικότερη αμφισημία αναφορικά με τον εκδημοκρατισμό της κοινωνίας και του πολιτικού συστήματος. Οι ιδιαίτερες συνθήκες κάτω από τις οποίες πραγματοποιήθηκε το πέραςμα από τη δικτατορία στη δημοκρατία δεν επέτρεψαν μια συνολική ρήξη με το μετεμφυλιακό παρελθόν²¹. Παρά το γεγονός πως ο άτεγκτος αντικομμουνι-

Μακεδονία, 3 Σεπτεμβρίου 1966, σ. 7.

21. Η. Νικολακόπουλος, «Τα διλήμματα της Μεταπολίτευσης: Μεταξύ συνέχειας και ρήξης», στο Β. Καραμανωλάκης, Η. Νικολακόπουλος και Τ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Η Μεταπολίτευση '74-'75. Στιγμές μιας μετάβασης*, Αθήνα 2016, σ. 46.

σμός είχε χάσει μεγάλο μέρος της αξιοπιστίας του λόγω της εξώθησής του στα άκρα από τους συνταγματάρχες, εξακολούθησε να συνιστά δομικό στοιχείο της δεξιάς ταυτότητας.

Η κυβέρνηση Καραμανλή κατήργησε με τον ΑΝ 507/1947 και νομιμοποίησε το ΚΚΕ, όπως και τις συντακτικές πράξεις και τα ψηφίσματα από το 1944 ως το 1952, διατήρησε, όμως, ακέραιες τις συνέπειές τους (στέρξη ιθαγένειας, παρεμπόδιση επιστροφής πολιτικών προσφύγων, διώξεις για λιποταξία, ανυποταξία κ.ά.)²². Οι διατάξεις του Συντάγματος (1975) σχετικά με την προληπτική εκτόπιση με δικαστική απόφαση και την προϋπόθεση της «πίστης» στο Σύνταγμα και «αφοσίωση στην πατρίδα» για την πρόσληψη και σταδιοδρόμηση στη δημόσια διοί-

τηση²³ εμπλουτίστηκαν με το ΠΔ 390/1975²⁴, το οποίο θέσπιζε μια νέα δήλωση «ελέγχου πίστεως προς το δημοκρατικό πολίτευμα της χώρας» για την πρόσληψη στο Δημόσιο²⁵, και την επανεργοποίηση του ΑΝ 942.

Η αναμόχλευση των παθών ως ποινικό αδίκημα χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον από τις πρώτες μεταπολιτευτικές κυβερνήσεις της Ν.Δ. για να απαγορεύσουν και να ποινικοποιήσουν τη συμμετοχή αναγνωρισμένων σωματείων της εαμικής Αντίστασης στις εθνικές επετείους της 28ης Οκτωβρίου και της 25ης Μαρτίου. Οι νομάρχες έστελναν σχετικές εγκυκλίους στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, η οποία βρισκόταν υπό ασφυκτικό κυβερνητικό έλεγχο. Η απόφαση συνοδευόταν συχνά από τη διαταγή για «μαχητική» αντιμετώπιση από την πλευρά των οργάνων της δη-

22. Σύμφωνα με το άρθρο 11 του Συντάγματος, στις 11 Δεκεμβρίου 1975 θα έληγε η ισχύς των συντακτικών πράξεων και ψηφισμάτων που αποτέλεσαν το πλέγμα των έκτακτων μέτρων του Εμφυλίου. Ενώ δεν χρειαζόταν, λοιπόν, καν νόμος για την κατάργησή τους, μία εβδομάδα πριν η κυβέρνηση πέρασε νομοσχέδιο που τα καταργούσε, αλλά διατηρούσε τις νομικές τους συνέπειες. Βλ. «Συμβιβασμός της κυβέρνησης με τις δυνάμεις της ανωμαλίας το νομοσχέδιο για το Γ΄ Ψήφισμα», εφ. *Ριζοσπάστης*, 5 Δεκεμβρίου 1978, σ. 1, 7.

23. Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί*, ό.π., σ. 691.

24. ΠΔ 390/1975, (*ΦΕΚ* 118, 18.6.1975), «Περί του καθορισμού του Τύπου και του περιεχομένου της υπεύθυνης δηλώσεως των υποψηφίων προς διορισμόν ή πρόσληψιν εις Δημοσίας τινάς επιχειρήσεις και επιχειρήσεις κοινής ωφελείας εφ' ων επεξετάθησαν διά του υπ' αριθ. 263/75 Π. Δ/τος αι διατάξεις του άρθρου 2 του Ν. Δ/τος 64/74».

25. «Πιστοποιητικό φρονημάτων ζητάει η ΔΕΗ», εφ. *Ελευθερωτική*, 12 Δεκεμβρίου 1980.

‘Η λογοκρισία ὄπλο τῆς “Ν.Δ.”

- ΣΧΕΔΙΑΖΕΙ ΝΑ ΑΠΑΓΟΡΕΥΕΙ ΤΗΝ ΠΡΟΒΟΛΗ
- ΚΙ’ ΑΛΛΩΝ ΤΑΙΝΙΩΝ ΜΕ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ τῆς «ΝΔ» χρησιμοποιώντας σάν πρόσχημα τὴν ἀναμόχλευση τῶν παθῶν, σκοπεύει νὰ ἀπαγορεύει καὶ θε πολιτικὴ ταινία μέχρι τῆς ἐκλογῆς. Αὐτὸ ἔγινε φανερὸ ἀπὸ τὴ χτεσινὴ συνάντηση τῶν πολιτικῶν συντακτῶν τῶν ἐφημερίδων μὲ τὸν ὑφυπουργὸ Τύπου κ. Τσαλδάρη, στὴν ὁποία παραβρέθηκε καὶ ὁ γενικὸς γραμματέας τοῦ ὑπουργείου Προεδρίας κ. Δεληπέτρος.

ΜΕ ΕΓΚΥΚΛΙΟ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

‘Επιχείρηση ἀναμόχλευσης τῶν παθῶν

«ΓΙΟΡΤΕΣ ΜΙΣΟΥΣ» ΚΑΘΕ ΧΡΟΝΟ!

ΕΚΤΕΤΑΜΕΝΗ ἐπιχείρηση ἀναμόχλευσης τῶν πολιτικῶν παθῶν ἐπὶ ὅλην τὴν χώρα, ἐτοιμάζεται νὰ ἐξαπολύσει ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση τῆς «ἴδιας Δημοκρατίας».

‘Η «ἀναμόχλευση τῶν παθῶν»

ΚΑΡΠΕΝΗΣΙ (Τοῦ ἀνταποκριτῆ μας). — ‘Η κυβέρνηση τῆς «ἴδιας Δημοκρατίας» γιὰ νὰ ἐμπεδίσει τὴν ἀνάπτυξη τοῦ Προοδευτικῶν Κινήματος, φτάνει ὅς τὴ σκέψη νὰ ἀπογορεύει ἀκόμα καὶ τὸ τραγῆδισ τῆς ‘Εθνικῆς Ἀντίστασης. Κι’ ὅλα αὐτὰ μὲ πρόσχημα τὴν ἀναμόχλευση τῶν παθῶν. Ὅμως ἡ ἴδια, ἰδιαίτερα τοῦς τελευταίους μῆνες μὲ τις γιορτῆς μίσους πού ὁργανώνει καὶ καλῶς περὶ δὲν ἀναμοχλεύει τὰ πάθη;

Μὲ ἰδιαίτερη φροντίδα φέτος, ξεπερνώντας καὶ τὴ γούτα πού δὲν ἀποτάλλῃς τέτα ἐπιστημότητα, ὁ Νομάρχης Εὐρυτανίας ὁργανώσε ἐπὶ 8 Φεβρουαρίου στὸ Κορνησίον γιορτῆς μίσους γιὰ τὴν ἐπέτειο ἐτῆς ἐξδίωξης τῶν κομμουνιστοσυμμεριστῶν 1949! Παρόντες ὁ ὑφυπουργὸς Παιδείας,

ὁ Διοικητὴς Στρατιᾶς Λάρισας, ὁ Διοικητὴς Χωροφυλακῆς Λοκρῶν, ὁ γενικὸς γραμματέας τοῦ ὑπουργείου Δημόσιας Τάξεως κ. Κ. Σαβῆλης, πρῶτος βουλευτὴς Εὐρυτανίας τῆς «Ν.Δ.» κ.ἄ. Ἀκόμα κούδωσαν καὶ δύο ἐλικόπτερα πού πετοῦσαν πάνω ἀπὸ τὴν πόλη ἀπὸ τὴ μέρα τῆς ἐγείσεως τῆς γιὰ νὰ ἐκτελοῦσαν (μὲ τὸν καὶ ἐφείσαν) τὸν κόμπο πού κυριολεκτικὰ κλείστηκε ἐπὶ σπιτίγια τῶν καὶ ἀπείχε στὸ σύνολό του ἀπὸ τῆς ποσῆτας τοῦ μίσους.

Βέβαια τὰ καλά τὰ παλιόρια ἐφαίνον μνησπῆται, γιὰ ἐσθρὸς συμπεριφορῆς τοῦ λαοῦ. Ὑποκρίσαν Ο.Α.Α. τὰ σχολεῖα Δημοτικὰ, Γυμνάσια, Λύκεια καὶ Τεχνικὰ σχολεῖα τῆς πόλης νὰ πᾶσαν μέσος ἐπὶ ἐνθουσιασμό. Καὶ φυσικὰ τὴν ἐκαστοπλημμύρα τῶν μαθητῶν

τῆ συμπλήρωσε ἡ παρουσία ἐπὶ γιορτῆς ἄλλων τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν χωροφυλακῶν. Ἀκόμα ὁ π. ο. χ. ρ. ε. ὁ ἦ. κ. α. ν. ἀπὸ τὸ Νομάρχη νὰ πᾶσαν μίσεως ὅλοι οἱ προϊστάμενοι τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν καὶ ἐμίσως ὅλοι οἱ δημοῖτες ἀπὸ τὴν πόλη. Ὁ κ. Νομάρχης ἄρχισε μὲ τὴν προσηφῆσια νὰ φωνάζει στὸ Δῆμο Κορνησίον καὶ τὴν ἀσφάλεια ἀλλὰ καὶ τὰ ἔθετα τῆς γιορτῆς. Τὸ δημοτικὸ συμβούλιο συνήθε πὲ σύσκεψη καὶ ἀπέρισε τὸ αἶθμα του. Τελικὰ ἀπὸ τοῦς 11 Δημοτικούς συμβούλους πῆσαν μίσεως ἐπὶ γιορτῆς μόνο 3 καὶ ὁ Δήμαρχος κ. Ὑφαντίδης ὁ ὁποῖος ἐκτάθηκε καὶ στεφάνη! Σημειώνουμε ἐπὶ ὁ κ. Ὑφαντίδης ἀναδείχθηκε Δήμαρχος μὲ τις ψήφους τῶν δημοκρατικῶν Κομμουνιστῶν. Τὰ σημερινὰ ἔργα τῶν μόνον τους.

ΑΝΑΜΟΧΛΕΥΕΙ ΤΑ ΠΑΘΗ Η ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ!

Μὲ τὸν Ἀναγκαστικὸ Νόμο 942)1946 τῆς ἐσχῆς τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, δικάζεται μεθόριον Σάββατο, 17 Μάρτη, στὸ Μονομελὲς Πλημμελειοδικεῖο Σύρου ὁ σ. Μιχάλης Γαβριήλ σάν ὑπεύθυνος τῆς Κ.Ο. Σύρου τοῦ ΚΚΕ.

Τὴ σχετικὴ μήνυση ἐνώστια στὴν Κ.Ο. Σύρου τοῦ ΚΚΕ ἔκανε ἡ διοίκηση Χωροφυλακῆς Σύρου γιὰ τὴν 28 Ὀκτωβρίου 1978 εἶχε ἀναρτήσει στὴν πλατεῖα τῆς Ἐργοπολῆς ἐταμπλά, ὅπου ἀναγράφονται τὰ συνθήματα: «Νὰ ἀναγνωρισθῆ ἡ Ἐθνικὴ Ἀντίσταση». «Νὰ γυρίσουν στὴν πατρίδα οἱ πολιτικοὶ πρόσφυγες».

Τὰ συνθήματα αὐτὰ, καθὼς καὶ ἡ ἀφίσα πού παριστάνει τὸν ἀντίπαλο τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικῶ ἀγῶνα 1940 - 1944 κρήθηκαν ἀπὸ τὴν Χωροφυλακὴ Σύρου ὅτι... ἀναμοχλεύουν τὰ πάθη» καὶ ἐπρόκειτο τὴ διχόνοια τοῦ λαοῦ!

Στὴν Πάτρα ΔΙΚΑΖΕΤΑΙ ΣΗΜΕΡΑ ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Γιὰ «ἀναμόχλευση
πολιτικῶν παθῶν»

ΠΑΤΡΑ, 11 (Τοῦ ἀνταποκριτῆ μας). — Δικάζεται σήμερα στὸ Μονομελὲς Πλημμελειοδικεῖο τῆς Πάτρας ὁ ἀγωνιστῆς τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης Βαγγέλης Ἀντωνορόπουλος γιὰ παράβαση τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 942)1946 ἐπερὶ λήψης μέτρων πρὸς κατευνασμόν τῶν πολιτικῶν παθῶν».

Ὁ Βαγγέλης Ἀντωνορόπουλος εἶχε συλληθῆ στὴν 4 τοῦ Ὀκτωβρίου στὴν Πάτρα γιὰ «ἀναμόχλευση τῶν πολιτικῶν παθῶν», ἐπὶ τὴν δίοδια τῶν γιορταστικῶν ἐκδηλώσεων πού εἶχε ὁργανώσει ὁ Δήμος Πατρῶν, γιὰ τὴν 35ῃ ἐπέτειο ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς πόλης.

Στὸ τέλος τῆς γιορτῆς τοῦ μίσεως στὴν ὁποία ἔφταν καὶ στρατιωτικὴ μὲντα ἀπὸ τὴ Λάρισα(!), μίλησε μὲ ἀπερίγραπτο ἀπαισιομανιστικὸ πάθος καὶ ἀκαταστασία γιὰ τὸν ἐποχὴ μας λόγιος μίσους καὶ δικαστοῦ, ὁ δάσκαλος τοῦ Β' Δημοτικοῦ Σχολεῖου Κορνησιῶν Κώστας Παπαῆς.

Κι ὅλα αὐτὰ τὰ θλιβερά καὶ φαιδρὰ μαζί, τὴν ὥρα πού ὁδομὸδες πιά μετὰ τὴ θαρρυγεμανία καὶ τὰ χιόνια ἀκόμα πᾶνε πολλὰ χωρὶ τῆς Εὐρυτανίας εἶναι ἀποικιστικὰ ὅπως τὸ Κοίκελο, ἡ Δομίσια, τὸ Στέγνωμα, ἡ Παπαδιά, οἱ Δομιανοί, ἡ Χρῆσα, ὁ Ἅγιος Δημήτριος, ὁ Μάραθος, τὰ Ἄγραφα καθὼς καὶ χωρὶα τοῦ τέως Δήμου Ἀπερυντιῶν Πρασιῶν, Τσακίματα, Κέβρα κλπ.

μοσίας τάξεως κάθε απόπειρας αντιστασιακών οργανώσεων να συμμετάσχουν στις παρελάσεις²⁶. Εκατοντάδες δήμαρχοι, δημοτικοί σύμβουλοι, πρόεδροι κοινοτήτων και αντιστασιακοί υπέστησαν ποινικές και πειθαρχικές δίωξεις με βάση τον ΑΝ 942/1946²⁷. Στις 30 Νοεμβρίου 1980 ο 76χρονος εαμίτης αντιστασιακός Τάσος Μαγλαρίδης, ο οποίος είχε κακοποιηθεί βάνασα από τις αστυνομικές δυνάμεις στις εκδηλώσεις για την 28η Οκτωβρίου στη Νεάπολη Θεσσαλονίκης, υπέκυψε στα τραύματά του²⁸. Υπό δίωξη βρίσκονταν και τα αντάρτικα τραγούδια²⁹, το σήμα της Διεθνούς Ομοσπονδίας Αντιστασιακών (FIR)³⁰, καθώς και οι ταινίες που είχαν ως θεματική την Αντίσταση³¹. Εντούτοις, ο νόμος χρησιμοποιήθηκε και εναντίον της άκρας Δεξιάς³², δίνοντας υπόσταση στο ιδεολογικό σχήμα του «αριστεροχουντισμού»³³.

26. «Θα δικασθούν εννέα άτομα για επεισόδια σε διάφορους δήμους κατά τον εορτασμό», εφ. *Η Καθημερινή*, 27 Μαρτίου 1980, σ. 2.

27. «Αναμοχλεύει τα πάθη η αναγνώριση της Αντίστασης!», εφ. *Ριζοσπάστης*, 15 Μαρτίου 1979, σ. 2· «Δικάζεται σήμερα αγωνιστής της Εθνικής Αντίστασης», εφ. *Ριζοσπάστης*, 12 Οκτωβρίου 1979, σ. 9· «Εθνική Ντροπή», εφ. *Ριζοσπάστης*, 14 Φεβρουαρίου 1980, σ. 2· «Επίδειξη μίσους κατά της Αντίστασης. Η κυβέρνηση υπόλογη για τα γεγονότα της 25ης Μάρτη», εφ. *Ριζοσπάστης*, 27 Μαρτίου 1980, σ. 1, 9· «Κακοποιήθηκαν στο τμήμα οι αντιστασιακοί», εφ. *Ριζοσπάστης*, 30 Μαρτίου 1980, σ. 15· «Αθώος κατηγορούμενος γιατί παρέλασε προχθές με σημαία της ΠΕΑΕΑ», εφ. *Το Βήμα*, 27 Μαρτίου 1980, σ. 1· «Θα δικασθούν εννέα άτομα για επεισόδια σε διάφορους δήμους κατά τον εορτασμό», εφ. *Η Καθημερινή*, 27 Μαρτίου 1980, σ. 2.

28. «Υπόκυψε και ο αγωνιστής Τ. Μαγλαρίδης. Τεράστιο πολιτικό θέμα. Ακόμα ένα θύμα της αστυνομικής τρομοκρατίας», εφ. *Ριζοσπάστης*, 2 Δεκεμβρίου 1980, σ. 1.

29. «Η αναμόχλευση των παθών», εφ. *Ριζοσπάστης*, 18 Φεβρουαρίου 1978, σ. 3· «Τα αντιχουντικά τραγούδια “αναμοχλεύουν τα πάθη” λέει η αστυνομία Πάτρας. Απαγορεύτηκε τοιχοκόλληση αφισών της

Ταυτόχρονα, η αναμόχλευση των παθών ως πολιτικός όρος εξακολούθησε να χρησιμοποιείται, επίσης, εκτενέστατα στον πολιτικό λόγο τόσο της Δεξιάς όσο και της Αριστεράς, καθώς αμφότερες ερμήνευαν τις επιτελεστικές μνημονικές πρακτικές της άλλης πλευράς ως διχαστικές. Η αναμόχλευση των παθών αποτέλεσε το κεντρικό επιχείρημα της Δεξιάς για την απόρριψη της αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης και τον επαναπατρισμό των πολιτικών προσφύγων, δύο αιτημάτων αλληλένδετων³⁴. Το 1976, ο Ευ. Αβέρωφ αρνήθηκε να καταργήσει το χουντικό ΝΔ 179/1969 και να αναγνωρίσει την Εθνική Αντίσταση, «το να αλλάξω τον νόμο διά να έχω ευπρεπεστέραν εμφάνισιν [...] το έχω υπό μελέτην. Το να αλλάξω τον νόμον ριζικά διά να αναγνωρίσω και άλλες κατηγορίες που να έχουν επιτελέσει έργον αντιστάσεως δεν είμαι δια-

ΚΝΕ», εφ. *Ριζοσπάστης*, 12 Αυγούστου 1975, σ. 8· «Αγωγή για το κόμμα της “Δίκης της Χούντας”», εφ. *Ριζοσπάστης*, 2 Απριλίου 1981, σ. 4.

30. «Το μεγαλείο του έθνους», εφ. *Ριζοσπάστης*, 28 Μαρτίου 1980, σ. 2.

31. «Απαγορεύθηκε ταινία για την Αντίσταση», εφ. *Το Βήμα*, 6 Οκτωβρίου 1978, σ. 5.

32. «Ασκήθηκε δίωξη για τη συγκέντρωση των χουντικών», εφ. *Η Καθημερινή*, 28 Νοεμβρίου 1979, σ. 3· «Απαγορεύεται το “Τρίβα μ’ σε θέλει ο βασιλιάς”», εφ. *Τα Νέα*, 11 Ιανουαρίου 1980, σ. 16.

33. Σύμφωνα με την κυβέρνηση Καραμανλή, η μεταπολιτευτική δημοκρατία απειλούνταν εξίσου από τον «αριστερό» και «δεξιό» εξτρεμισμό. Βλ. Δ. Μπελαντής, *Αναζητώντας τον «εσωτερικό εχθρό». Διαστάσεις της αντιτρομοκρατικής πολιτικής*, Αθήνα 2004, σ. 137-141 και «10ημερη φυλάκιση για συνθήματα κατά του φασισμού», εφ. *Το Βήμα*, 18 Σεπτεμβρίου 1975, σ. 8.

34. «Σκληραίνει η πολιτική για τον επαναπατρισμό των πολιτικών προσφύγων...», εφ. *Το Βήμα*, 13 Αυγούστου 1978, σ. 11· «Εμμογή στην μισαλλοδοξία και τον αντικομμουνισμό», εφ. *Ριζοσπάστης*, 16 Απριλίου 1980, σ. 3.

τεθειμένος να το κάνω [...] διότι θα ανοίξει μία συζήτηση δυσάρεστος για την ηρεμία των πνευμάτων, η οποία θα αναμοχλεύσει πάθη τα οποία έχουν κοιμηθεί από ετών»³⁵. Ακόμη και το 1988, η Ν.Δ. απέρριψε την πρόταση νόμου που κατέθεσε το ΚΚΕ περί «άρσης των συνεπειών του Εμφυλίου» με το επιχείρημα της αναμόχλευσης των παθών³⁶, ένα χρόνο πριν την ψήφιση του νόμου πανηγυρικά εκ μέρους της συγκυβέρνησης³⁷. Το ίδιο επιχείρημα χρησιμοποίησε και ο Τζανής Τζαννετάκης, πρωθυπουργός της συγκυβέρνησης, για να υποστηρίξει την αναγκαιότητα της αποτέφρωσης των ατομικών φακέλων κοινωνικών φρονημάτων, «θα ήταν άδικο να δοθούν οι φάκελοι σε πολίτες γιατί αυτό θα αναμόχλευε τα πάθη και θα θύμιζε στιγμές ανθρώπινης αδυναμίας»³⁸.

Ωστόσο και η κομμουνιστική Αριστερά χρησιμοποίησε το ίδιο επιχείρημα για να επικρίνει τη Δεξιά. Θεωρούσε πως με την τέλεση «γιορτών μίσους» και την αρ-

35. «Συνεδρίασις ΝΗ', Τρίτη 20 Ιανουαρίου 1976», *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Συν. Β', τ. 3, σ. 2030.

36. «Συνεδρίασις ΡΛΕ', 26 Μαΐου 1988», *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Συν. Γ', τ. 8, σ. 6655.

37. Στις 29 Αυγούστου 1989, στην 40ή επέτειο της λήξης του εμφυλίου πολέμου, συντελέστηκε η τυπική άρση των συνεπειών του Εμφυλίου με την ψήφιση του νόμου 1863/1989.

38. «Συνθήματα διχασμού στη γιορτή της συμφιλίωσης», εφ. *Απογευματινή*, 30 Αυγούστου 1989, σ. 9.

39. «Η κυβέρνηση αναμοχλεύει παλιά πάθη. Επερώτηση για τις γιορτές μίσους», εφ. *Τα Νέα*, 12 Νοεμβρίου 1976, σ. 16 και «Η κυβέρνηση αναμοχλεύει τα πάθη», εφ. *Ριζοσπάστης*, 30 Αυγούστου 1977, σ. 1, 9.

40. «Αναζωπύρωση του κλίματος μισαλλοδοξίας από την κυβέρνηση», εφ. *Ριζοσπάστης*, 27 Αυγούστου 1977, σ. 2 και «Οι τελετές μίσους», εφ. *Ριζοσπάστης*, 2 Σεπτεμβρίου 1980, σ. 2.

41. «Κανείς σήμερα στις γιορτές μίσους», εφ. *Η Αυγή*, 14 Δεκεμ-

νηση αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης αναμοχλεύει τα πάθη»³⁹. Η Αριστερά εγκαλούσε τη Ν.Δ. για αναζωπύρωση του κλίματος μισαλλοδοξίας και αναμόχλευση των παθών του παρελθόντος, αναφορικά με τον εορτασμό της ημέρας των Ενόπλων Δυνάμεων την 29η Αυγούστου⁴⁰, τα μνημόσυνα που διοργανώνονταν κάθε δεύτερη Κυριακή του Δεκέμβρη «επί σκοπώ αποτίσεως φόρου τιμής εις τα θύματα των κομμουνιστών»⁴¹, και με κάθε εορτασμό τοπικής επετείου που συνδεόταν με διχαστικά γεγονότα⁴². Στον αντίποδα, η κυβέρνηση κατηγορούνταν, επίσης, πως αρνείται να ευθυγραμμιστεί με το «ώριμο και παλλαϊκό» αίτημα αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης, και πως η εν λόγω απόρριψη συντελεί στην αναμόχλευση των παθών⁴³, «η μη αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης είναι μια πηγή ανωμαλίας, [...] για μας αναμόχλευση των παθών αποτελεί η μη αναγνώριση όλης της Εθνικής Αντίστασης»⁴⁴. Η στάση που τηρούσε η Ν.Δ. στη Βουλή σε οποιαδήποτε

βρίου 1975, σ. 12· «Επερώτηση εννέα βουλευτών για τα μνημόσυνα του Δεκεμβρίου», εφ. *Το Βήμα*, 12 Νοεμβρίου 1976, σ. 8· «Αποδοκιμάζονται οι "παρασυναγωγές"». Η κυβέρνηση υπονομεύει την ομαλότητα με τις γιορτές μίσους», εφ. *Ριζοσπάστης*, 10 Δεκεμβρίου 1978, σ. 16.

42. «Εβδομάδα 5 ημερών στις Δημ. Υπηρεσίες», εφ. *Τα Νέα*, 28 Ιουλίου 1976, σ. 5 και «Προκηρύξεις για το Φενεό», εφ. *Το Βήμα*, 16 Ιουλίου 1978, σ. 2.

43. «Επερώτηση εννέα βουλευτών για τα μνημόσυνα του Δεκεμβρίου», εφ. *Το Βήμα*, 12 Νοεμβρίου 1976, σ. 8· «Απορρίφθηκε από την κυβέρνηση σχέδιο νόμου για καθολική αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης», εφ. *Ριζοσπάστης*, 27 Αυγούστου 1977, σ. 3· «Ν' αναγνωρισθεί η Εθνική Αντίσταση. Η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού τιμάει την Εθνική μας Αντίσταση», εφ. *Ριζοσπάστης*, 2 Οκτωβρίου 1977, σ. 12.

44. Κ. Κάππος, «Συνεδρίασις ΛΑ', 25 Αυγούστου 1977», *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, τ. 1, σ. 1190.

πρόταση αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης⁴⁵, όσο και κατά τη διάρκεια της ψήφισης του νόμου για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης το 1982, επίσης, χαρακτηριζόταν ως προσπάθεια αναμόχλευσης των παθών⁴⁶.

Αν μια βαθιά αναδιοργάνωση του κράτους, όπως είναι η μετάβαση από ένα δικτατορικό καθεστώς στη δημοκρατία, συνεπάγεται συνήθως τη μετάβαση από ένα καθεστώς αποκλεισμού σε ένα καθεστώς ενσωμάτωσης, αυτό δεν κατέστη εφικτό στην ελληνική περίπτωση την περίοδο 1974-1981. Η συντριβή της Αριστεράς στον Εμφύλιο επέτρεψε στο αστικό κράτος να ισχυρίζεται ότι η Αριστερά δεν εντάσσεται στην εσωτερική ενότητα του λαού, στο «εμείς», στους «πολίτες» ή το έθνος, τη θέληση των οποίων εκφράζει το κράτος. Η εμφυλιοπολεμική μνήμη της Δεξιάς είχε μετατραπεί σε κρατική ιδεολογία μέσω της ιδεολογικής κυριαρχίας της «εθνικοφροσύνης» και η αμφισβήτησή της δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Η Δεξιά ήταν έτοιμη να αποδεχτεί τη θεσμική νομιμοποίηση του ΚΚΕ, αλλά όχι και τη συμβολική νομιμοποίησή του, την ενσωμάτωσή του στο έθνος.

Η λήθη επισήμως έχει συντελεστεί από τη στιγμή που η κυβέρνηση νομιμοποίησε το ΚΚΕ. (...) Το ΚΚΕ εξακολουθεί συστημα-

45. «Συνεδρίασις Ρ', Παρασκευή 18 Απριλίου 1980», *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Συν. Γ', τ. 4, σ. 4184· «Συνεδρίασις ΝΡΘ', Παρασκευή 26 Ιουνίου 1981», *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Συν. Δ', τ. 1, σ. 7469.

46. «Θάφτηκε ο Διχασμός», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 18 Αυγούστου 1982, σ. 1.

47. «Όλοι μιλούμε για λήθη... Τα κόμματα εκφράζουν για πρώτη φορά τη γνώμη τους», εφ. *Τα Νέα*, 9 Δεκεμβρίου 1978, σ. 12.

48. «ποτέ δεν διανοηθήκαμε [...] να θυσιάσουμε την ελευθερίαν μας εις τον βωμόν της ειρήνης. Έτσι φερθήκαμε από το 1821 ως το

*τικά να προκαλεί και να εμφανίζει την παλαιά του δράση ως δόξα του κόμματος. Με την επίσημη και έντονη προβολή αυτής της δράσεως επιδιώκει τη δικαίωσή της. Σε αυτή τη συμπεριφορά δεν είναι δυνατόν να μην αντιδράσουν εκείνοι που έχουν αντίθετες απόψεις*⁴⁷.

Η αναμόχλευση, λοιπόν, για τη Ν.Δ. αφορούσε ακριβώς τη θεσμική ενσωμάτωση της αριστερής μνήμης στο εθνικό αφήγημα και όχι τη νίκη στον Εμφύλιο και τα Δεκεμβριανά, τα οποία ερμηνεύονταν ως μια νίκη «της ελευθερίας και της δημοκρατίας»⁴⁸.

Η Αριστερά, προσπαθώντας να ενσωματωθεί στο αστικό πολιτικό σύστημα μετά από τριάντα χρόνια πολιτικού εξοστρακισμού, συνέχισε να τοποθετείται αμυνόμενη στο πεδίο του αντιπάλου, έχοντας ως απόλυτη προτεραιότητά της την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και τον επαναπατρισμό των πολιτικών προσφύγων. Αναμόχλευση συνιστούσε, λοιπόν, οποιαδήποτε ιστορική αναφορά την απέκλειε εκ νέου από το εθνικό σώμα. Με την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης διεκδικούσε εκ νέου την πολιτική της νομιμοποίηση ως συνεπούς εκφραστή της βούλησης του έθνους, καθώς η αναγωγή της σε πατριωτική δύναμη δεν επήλθε αυτόχρονα με τη νομιμοποίησή της.

1827, έτσι από το 1940 ως το 1949, έτσι θα ξαναφερθούμε αν το επιβάλουν οι περιστάσεις»: ομιλία Αβέρωφ στον εορτασμό του Γράμμου το 1977, «Γιορτάζεται αύριο η ημέρα των Ενόπλων Δυνάμεων», εφ. *Ακρόπολις*, 28 Αυγούστου 1977, σ. 14. «Το μνημόσυνο δεν είναι εκδήλωση μίσους. [...] υπενθυμίζει την θυσία των υπερασπιστών της ελευθερίας και της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας»: ομιλία Α. Παπαδόγωνα στην επέτειο του Συντάγματος Χωροφυλακής Μακρυγιάννη το 1981, «Ελεύθερη η πορεία στον Μακρυγιάννη. Ποιοι θα μετάσχουν», εφ. *Ακρόπολις*, 3 Δεκεμβρίου 1981, σ. 7.

Μέσα από μια ιδιόμορφη ταυτολογία για την ενσωμάτωση της ίδιας στο πολιτικό σύστημα, έπρεπε να επιτευχθεί η ενσωμάτωση της ιστορίας της Εθνικής Αντίστασης στην εθνική ιστορία. Αυτή η αμυντική τοποθέτηση, πως στο έθνος δεν εντάσσεται μόνο η Δεξιά αλλά και η Αριστερά, είχε ένα νόημα στη μετεμφυλιακή περίοδο ως μια προσπάθεια αντιστροφής του ιδεολογικού κλίματος της «εθνικοφροσύνης». Εντούτοις, στο νέο μεταπολιτευτικό πλαίσιο σηματοδοτούσε την «αποψίλωση» της εαμικής Αντίστασης από τα ταξικά της χαρακτηριστικά και τη στροφή των κομμουνιστικών κομμάτων προς μια λείανση των ριζοσπαστικών κοινωνικών αιτημάτων. Τον Αύγουστο 1982 η εθνικοποιημένη Αντίσταση αναγνωρίστηκε και στις 4 Οκτώβρη ο ΑΝ 942/1946 καταργήθηκε⁴⁹.

Η οριοθέτηση του πολιτικού «έλλογου» λόγου

Η «αναμόχλευση των παθών» χρησιμοποιήθηκε για να οριοθετήσει τον πολιτικό λόγο για το παρελθόν, αλλά και για το εκάστοτε παρόν, καθ' όλη τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα. Όπως δείξαμε, αναμόχλευση παθών μπορούσε να χαρακτηριστεί κάθε πολιτική θέση που οδηγούσε σε σύγκρουση και συνεπώς θεωρούνταν μη έλλογη. Οι εκάστοτε πολιτικές κυβερνήσεις, λοιπόν, θεωρούσαν υποχρέωσή τους να επιβάλουν τον Λόγο στα πάθη. Αποκρύπτοντας τον κομβικό ρόλο των «παθών» στη δημιουργία των συλλογικών πολιτικών ταυτοτήτων, οι αντίπαλες πολιτικές θέσεις για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον συχνά χαρακτηρίζονταν αναμόχλευση παθών. Ο εν λόγω χαρακτηρισμός αποτέλεσε ένα ισχυρό

49. Με τον νόμο 1289/192 (ΦΕΚ 122/4.10.1982), «Κατάργηση του ΑΝ 375/1936 και του ΑΝ 942/1946».

ρητορικό όπλο αλλά και ένα λογοκριτικό εργαλείο στα χέρια της εκάστοτε κυβερνητικής εξουσίας.

Ως εργαλείο λογοκρισίας χρησίμευσε δεόντως στις μετεμφυλιακές και, κυρίως, στις πρώτες μεταπολιτευτικές κυβερνήσεις για να ποινικοποιήσουν πολιτικές θέσεις στις οποίες, κατά την άποψή τους, εμφιλοχωρούσαν τα πάθη. Κατά βάση οι θέσεις αυτές ήταν οι αριστερές, αν και για να προσδώσουν μια επίφαση νομιμότητας, κατά περίπτωση, συμπεριλάμβαναν θέσεις της άκρας Δεξιάς, ενόψει μιας καλώς νοούμενης πολιτικής ισορροπίας και στο πλαίσιο μιας διαχρονικά δημοφιλούς ρητορικής περί «άκρων». Ως ρητορικό όπλο χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον για την επιβολή πολιτικών μνήμης αποκλεισμού. Τόσο κατά τη μετεμφυλιακή όσο και την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο, η επίκληση στο εαμικό παρελθόν αναμόχλευε τα πάθη της Δεξιάς. Η ενσωμάτωση της εαμικής Αντίστασης στο έθνος, η θεσμική συμπερίληψη δηλαδή της αριστερής μνήμης στο εθνικό αφήγημα, υπέσκαπτε την ηγεμονική θέση της δεξιάς ιστορικής αφήγησης. Τα «πολιτικά πάθη», εγγεγραμμένα σε μια μακρά διάρκεια και αναγόμενα στον βιωμένο χρόνο, καταλάγιασαν μαζί με την άρση των πολιτικών διαχωριστικών γραμμών που διαμόρφωσαν επί σχεδόν μισό αιώνα το πολιτικό φαντασιακό. Επανεμφανίστηκαν, εντούτοις, στα μέσα της δεκαετίας του 2000 στον δημόσιο λόγο –πολιτικό, δημοσιογραφικό και ιστοριογραφικό– ως μια διαμάχη άλλης τάξης. Η διένεξη για τη δεκαετία του '40 στην αυγή του 21ου αιώνα περιλάμβανε διαφορετικά υποκείμενα, δεδομένα και επίδικα, αποτελώντας, ωστόσο, ένα ακόμα επεισόδιο στη μακρά ιστορία της μεταζωής της κρίσιμης αυτής περιόδου. Μιας ιστορίας με παρελθόν, παρόν και μέλλον.

Μάνος Αυγερίδης - Ελένη Κούκη - Μάγδα Φυτιλή